

ПЕРШИЙ УДАР ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

По завершенні мобілізації 12-й уланський повернувся в район Бродів, аби продовжити перерване літнє навчання. Та 22 серпня надійшов новий наказ — знову повернутися до Кременця і завантажитися в ешелони. Завдання було успішно виконане. Увечері наступного дня зі станції було відправлено останній транспорт. Подільські улани вирушили на самий польсько-німецький кордон, у район міста Радомсько. Тут у перших числах вересня 1939 р., діючи у складі Волинської кавалерійської бригади, вони взяли участь у героїчній битві під Мокрою, де зупинили наступ німецьких танків.

Після того, як полк виїхав на захід, у білокриницьких казармах залишилися чимало вояків і коней, з яких формувалися маршові підрозділи для поповнення своєї частини. Згідно з планом вони мали перейти до Жовкви, де створювався Запасний осередок Кресової кавалерійської бригади. Пізнім вечором 2 вересня 1939 р. рештки 12-го уланського полку залишили Білокриницю, забравши із собою майже всіх коней, зброю, боєприпаси, запаси інтендантського й обозного майна, а також обладнання ремонтної майстерні. Для догляду за будівлями військового містечка на місці лишився взвод охорони на чолі з хорунжим В. Янковським, який мав також піклуватися про офіцерські та підофіцерські родини, що мешкали в казармах.

1 вересня 1939 р. нападом Німеччини на Польщу почалася Друга світова війна. Та спочатку в далекому від фронту Кременці жадливий подих особливо не відчувався. Місто продовжувало жити своїм нормальним життям, хіба що внаслідок оголошеної 31 серпня загальної мобілізації чимало чоловіків було призвано до війська. Проте події швидко набували для Польщі катастрофічного перебігу. Німецькі танки рвалися до Варшави і вже 8 вересня досягли передмість польської столиці. Несподівані успіхи вермахту змусили польське керівництво швидко приступити до евакуації центральних органів державної та військової влади до східних районів країни. Кременець було визначено в якості тимчасового місця перебування Міністерства закордонних справ (МЗС) II Речі Посполитої та іноземного дипломатичного корпусу.

8 вересня до Кременця прибули працівники польського МЗС та більшість зарубіжних дипломатів (у Варшаві залишилися посли Литви, Фінляндії, Норвегії, Португалії, Китаю та кількох південноамериканських країн). Найважливіші підрозділи польського зовнішньополітичного відомства розмістилися в будинках ліцею. Наприклад, у підвальних приміщеннях функціонував відділ преси, що випускав інформаційний бюлетень для іноземних журналістів, чимало яких теж приїхало до міста. Вчительську семінарію віддали під квартири для міністерських чиновників, зокрема, тут мешкали міністр закордонних справ Ю. Бек і його перший заступник Я. Шембек. Другорядні підрозділи МЗС зайняли будинок рільничо-лісової школи в селі Білокриниці. На Замковій горі діяла евакуйована з Варшави радіостанція міністерства. Пошуком приміщень для закордонних дипломатів займалися чиновники протокольної служби спільно з працівниками місцевого самоврядування та повітового староства. Так, папській нунцій Ф. Кортесі зупинився в капелана ліцею, примас Польщі кардинал А. Глонд — на плебанії в настоятеля парафіяльного костелу. Загалом Кременець був не підготовлений для прийому і розміщення великої кількості людей, серед яких було чимало високопоставлених урядовців та важливих іноземних персон. Наприклад, таку масу прибульців важко було прогнати. Лише завдяки активній допомозі місцевої влади в ідальні ліцею для них організували регулярне харчування. Чимало клопотів створив і великий наплив автомобілів до міста.

З плином часу в Кременці дедалі помітнішим ставало наближення фронту. Над містом декілька раз кружляли німецькі літаки, не завдаючи йому поки що жодної шкоди. У зв'язку з появою авіації противника по вечорах централізовано відключали електроенергію. Це був найпростіший спосіб примусити безтурботних іноземців дотримуватися елементарних правил світломаскування.

У вівторок 12 вересня 1939 р. в Кременці був базарний день. Вранці (між 10.00 та 11.00 за польським часом) на безхмарному небі несподівано з'явилися дев'ять німецьких двомоторних бомбардувальників Do 17Z із 76-ї бомбардувальної ескадрильї. З висоти 4 тис. метрів

вони скинули на місто 180 50-кілограмових бомб, переважна більшість яких упали на заповнену людьми ринкову площу. Німецькі льотчики мали розбомбити ймовірне місце перебування польського уряду, та не маючи точних координат, вони просто атакували центральну частину Кременця. Унаслідок нальоту, за неповними даними, 50–60 осіб загинули (поховані на польському цвинтарі) і ще понад 120 дістали поранення. Свідком бомбардування став угорський посол О. Хорь. У своїх спогадах він писав: «Приблизно о 10.00 я пішов до посла Італії... Наближався до ринку, коли несподівано мою увагу привернув сильний гул авіадвигунів. Подумав, що машини, які так низько летять над ринком, — це, напевно, польські літаки, що захищають Кременець. Наступної миті кілька потужних вибухів струсували повітря. Я бачив, як великі чорні потвори, скинуті з літаків, падали на площу, де один біля одного скупчено стояли селянські вози. Після перших вибухів я почув наступні, але, судячи з відголосків, походили вони вже від бомб, скинутих десь далі... Наліт цілковито заскочив Кременець. Виглядало так, що ніхто не припускав, що німецькі машини знаходяться в безпосередній близькості від радянського кордону... Найбільше бомб було скинуто на ринок та довколишні будинки. Кілька запальних бомб, очевидно, впали на поблизу ліси, адже щоразу там було видно несподівані спалахи пожеж... Вигляд розбомбленого ринку був жахливий. Серед розвалених будинків були помітні знищені вози, кінські трупи, людські рештки й поранені, що несамовито кричали... Під час Першої світової війни я бачив чимало розірваних на шматки

людей, але ж то були солдати, чоловіки. Нинішня війна збирала свої жертви серед цивільного населення, жінок і дітей... Ніколи не забуду вигляду жінки, яка бігла з розпачливим криком, тримаючи на руках дитину з відірваною головою».

Німецьке бомбардування викликало паніку серед іноземців. 13 вересня до міністра закордонних справ Ю. Бека зголосилися посли Естонії, Латвії та Угорщини, які з огляду на неможливість гарантування їм повної безпеки зажадали негайної евакуації дипломатичного корпусу (від такого демаршу утрималися всі амбасадори та повірений у справах Єгипту). Увечері того ж дня керівник польського зовнішньополітичного відомства надав іноземним дипломатам повну свободу щодо подальших дій. Унаслідок цього частина дипкорпусу залишила Кременець і виїхала в Румунію.

Уранці 13 вересня Ю. Бек отримав письмовий наказ від глави польського уряду про негайну евакуацію зовнішньополітичного відомства та дипломатичного корпусу на Покуття, ближче до румунського кордону. У зв'язку з цим уже до кінця того самого дня польське МЗС перебазувалося до міста Кути, щоправда, частина амбасадорів туди не приїхала, оскільки через якесь непорозуміння опинилася в Заліщиках. З огляду на швидкий від'їзд міністерства в Білокриниці довелося залишити певну частину архіву. Документи було передано на зберігання директору тутешньої рільничо-лісової школи Л. Белецькому, який невдовзі наказав своїм учням спалити ці папери, аби вони не потрапили до радянських військ.

У вересні 1939 р. через Кременець пролягали шляхи евакуації різних військових частин та установ польської армії, що рухалися в південному напрямку,

прагнучи дістатися так званого «румунського плацдарму». Цим гіпотетичним «плацдармом» був район, обмежений річками Стрий та Дністер, де верховне командування планувало створити останній рубіж оборони, спираючись на ймовірну англо-французьку союзну допомогу, котра надходитиме через територію нейтральної Румунії. Так, відомо, що 13 вересня до міста прибули підрозділи протиповітряної оборони Бресту, які сукупно мали 12 75 мм та 9 40 мм зенітних гармат. Хоча через два дні 11 75 мм гармат разом з обслугою було перекинуто до Тернополя, німецькі літаки більше не наважувалися турбувати Кременець. Верховне командування вермахту у своєму оперативному зведенні за 15 вересня відзначало наявність тут потужного вузла протиповітряної оборони. Відомо також, що в місті перебували працівники керівництва постачання озброєння. Крім того, у Кременці знаходилася низка невеликих за своєю чисельністю підрозділів польської державної поліції та пограничної стражі, що були евакуйовані сюди із західних та центральних регіонів країни.

У сусідній із Кременцем Білокриниці у порожніх казармах 12-го уланського полку буквально з перших днів війни почав функціонувати мобілізаційний пункт. Невдовзі з міста Грубешова було переведено сюди надлишковий контингент вояків (що залишилися після формування фронтових та маршових частин) запасного осередку Волинської кавалерійської бригади на чолі з майором Е. Данілло-Гонсевичем. Тут також збиралися щойно призначені на службу резервісти, невеликими групами та поодинокі

приходили офіцери й солдати розбитих німцями частин. Прибуло кілька транспортів зі зброєю, боєприпасами, обмундируванням та іншим військовим майном. За рахунок цього на мобілізаційному пункті мали створюватися нові фронтові частини. Крім того, у Білокриниці в будівлях рільничо-лісової школи після виїзду Міністерства закордонних справ розмістився евакуйований сюди з Нового Сончу 505-й військовий шпиталь на 1000 ліжок, начальником якого був підполковник, доктор медицини К. Польковський. До цієї лікувальної установи було приділено також запасні кадри медичного персоналу з варшавського 1-го окружного шпиталю.

Ситуація кардинальним чином змінилася, коли вранці 17 вересня, виконуючи таємні домовленості пакту Молотова-Ріббентропа, східні рубежі II Речі Посполитої перейшла Червона армія. На перших порах її наміри були для поляків загадкою. Вони безпідставно оптимістично сподівалися, що совіти йдуть на допомогу, аби разом бити фашистів. Тількино до Кременця надійшли перші відомості про перехід радянськими військами кордону, начальник місцевого гарнізону,

майор Б. Матаревич звернувся до повітового старости Я. Зауфалла, аби той поїхав автомобілем до кордону і вияснив безпосередньо на місці, з якою метою Червона армія вступає до Польщі. Староста категорично відмовився їхати і не погодився делегувати для цієї місії когось зі своїх підлеглих. Тому до прикордонного села Дедеркалі виїхали капітан Л. Радзішевський з кременецької команд району поповнення та заступник повітового прокурора В. Ольшевський. Їхня поїздка успіху не мала, адже обидва вони були негайно заарештовані.

Радянське командування планувало захопити Кременець ще 17 вересня. Таке завдання було поставлено перед розвідувальним батальйоном 44-ї стрілецької дивізії, який після переходу кордону в районі Острога мав повернути на Шумськ і до кінця дня самостійно вийти до Кременця. Однак із невідомої причини батальйон пішов іншим маршрутом, рухаючись разом з основними силами свого з'єднання на Дубно і Луцьк. Лише 20 вересня за особистим наказом командувача Північної армійської групи комдива І. Советнікова було сформовано комбінований моторизований загін у складі двох батальйонів, який до кінця того ж дня зайняв Смигу, Шумськ, Вишневець і Кременець.

Таким чином, завдяки недбалості й недисциплінованості радянських командирів польські війська мали в цьому районі майже цілих чотири дні для того, щоб безперешкодно відступити. Переважна їх більшість попрямувала на південь, намагаючись будь-що дістатися до румунського або угорського кордону. Проте на своєму шляху польські підрозділи рано чи пізно захоплювалися і роззброювалися противником.

(Закінчення на стор.20)